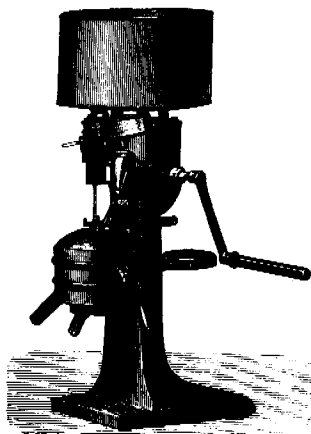

FIETS EN (CENTRI)FUGE

Prof. dr. Gerard Kempen - Vakgroep Psychologie, Rijksuniversiteit Leiden

In het Oost-Brabantse dorp Ledeacker, waar ik mijn jeugd heb doorgebracht, betekent het woord *fiets* niet alleen 'rijwiel', maar ook 'ondermelk', een restproduct van de boterbereiding. Als jongen heb ik me vaak afgevraagd of die twee zo verschillende betekenissen iets met elkaar te maken zouden kunnen hebben.

Twee recente publicaties suggereren dat dit inderdaad het geval is. In zijn monografie *Fiets! De geschiedenis van een vulgair jongenswoord* (1996) verwijst Ewoud Sanders een heel stel verklaringen voor de oorsprong van dit woord naar het rijk der fabelen. Hij schaaft zich uiteindelijk achter een hypothese die in 1973 is geopperd door A.P. de Bont in een artikel in *De Nieuwe Taalgids*. Deze dialectoloog wijst op een Kempisch werkwoord *fietsen* dat rond de eeuwwisseling een bepaalde loopbeweging aanduidde: "met een lichte en

Centrifuge voor het afromen van volle melk
III Brockhaus Konversations-Lexikon, 14. Aufl., 1898

twijfelachtig verklaard als een vervorming van centrifuge." Inderdaad werd (en wordt) volle melk afgeroomd door middel van centrifugeren. Dat het vetarme restproduct, dat wij nu gewoonlijk aanduiden als *ondermelk* of *taptemelk*, zijn naam ontleend kan hebben aan dit procédé, wordt indirect ondersteund door de benaming *zwiers* in het dialect van Udenhout (genoemd door Cornelis Verhoeven in *Herinneringen aan mijn moedertaal*, 1994).

Kennelijk is het vreemde woord *centrifuge* in diverse Noord-Brabantse dialecten ingekort en verbasterd tot *fiets*. Opmerkelijk is het Noord- en Midden-Limburgse woord *fuus* dat ik in een WNT-citaat uit 1949 aantrof onder het trefwoord *tuit* 'melkbus': "elken morgen komt de melkrijder met zijn platte kar langs om de volle 'tuiten' op te laden en naar de 'fuus' te brengen". De *fuus* is waarschijnlijk de *centrifuge*, of het bedrijf waar een centrifuge te vinden was.

In mijn oude Brockhaus-encyclopedie uit 1898 staan centrifuges afgebeeld die gebruikt werden ten behoeve van de bereiding van boter. Hun aandrijving verliep via zwengels met handvatten – dus door met je handen te 'trappen'. De encyclopedie vertelt uitvoerig dat dergelijke centrifuges na hun uitvinding omstreeks 1870 overal in Duitsland werden geïnstalleerd. Waarschijnlijk is dit in diezelfde periode ook in Nederland gebeurd, ongeveer gelijktijdig met de opmars van de fiets en het fietsen.

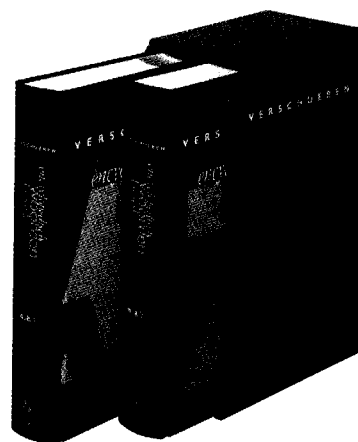
Overgedragen

Conclusie: *fiets* is een verbastering (en verkorting) van het vreemde woord *centrifuge* met die on-Nederlandse *zj*-klank. De verbastering moet in het kielzog van de modernisering van de zuivelindustrie ontstaan zijn op het platteland – vandaar wellicht dat *fiets* lang beschouwd is als een "volkswoord" (Sanders). De term is overgedragen op het populaire nieuwe vervoermiddel omdat dit werd aangedreven via vergelijkbare lichaamsbewegingen.

De betekenis 'snel lopen' van het Kempische werkwoord *fietsen* heeft deze overdracht misschien bevorderd, tenminste als deze betekenis bestond vóórdat het centrifugeren van melk gemeengoed werd op het Brabantse platteland. De betekenisontwikkeling van *fietsen* kan echter evengoed in omgekeerde richting verlopen zijn. In zuiveljargon: een kip-of-ei-probleem.

(advertentie)

Koop nu
**Verschuieren Groot
encyclopedisch
woordenboek**
met bijna f 100,- korting.

Kijk elke maand op de wikkel van *Onze Taal* voor kortingsbonnen op interessante, boeiende en speelse taalluitgaven van Sdu Uitgevers.

Sdu Uitgevers toonaangevend in taal

Kennelijk is het vreemde woord centrifuge in diverse Noord-Brabantse dialecten ingekort en verbasterd tot fiets.

vlugge beweging zich verplaatsen". De Bont sluit niet uit dat dit werkwoord in etymologisch verband staat met andere beweging-schilderende werkwoorden, zoals het oude West-Vlaamse woord *fiken* ('voortijlen', 'snel lopen') en het Engelse *to fidget* ('wiebelen'). Kennelijk gelooft De Bont zelf niet in deze hypothese, want hij karakteriseert haar als "(voorlopig) problematisch".

Zwiers

In hun woordenboek van een ander Noord-Brabants dialect, het Meierijs, noemen C. en J. Swanenberg (1996) beide betekenissen van *fiets*. Bij de betekenis 'ondermelk' voegen ze toe: "De herkomst van dit woord werd ooit in Uden